

Галян О.І.

Суб'єктність особистості школяра у педагогічному дискурсі ХХ століття: постановка проблеми

Галян Олена Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

Анотація. У статті обґрунтовується важливість історико-педагогічного підходу до дослідження питань суб'єктності школярів; окреслено тенденції формування уявлень про суб'єктність у педагогічному дискурсі ХХ століття; визначено потребу у докладному аналізі поглядів провідних науковців і практиків на сутнісні характеристики та атрибутивні особливості суб'єктності особистості школяра як педагогічної категорії та теоретико-методологічної основи удосконалення педагогічного процесу.

Ключові слова: суб'єкт; суб'єктність; суб'єктність особистості школяра; активність; цілісність; педагогічний дискурс ХХ століття

Вступ. Сучасний етап суспільних змін та процеси глобалізації детермінують необхідність дослідження питань, пов'язаних з проявом суб'єктності особистості в усіх сферах життєдіяльності. Адаже сьогодні вимагає не тільки розширення можливостей для розкриття індивідуальності особистості, але й зумовлює важливість її самозмін відповідно до нових умов, в яких реалізується людський потенціал. У цьому контексті ідея суб'єктності особистості стає вельми доречною. Особливої актуальності такий підхід набуває в системі освіти, розвиток якої характеризується потребою визначення основних орієнтирів перетворення педагогічної реальності, в якій, на наш погляд, регулятивом наукового пізнання може стати суб'єктність учасників освітнього процесу. Будучи системотвірною, категорія "суб'єктності особистості" слугує основою для розробки теоретико-методологічних аспектів багатьох педагогічних концепцій та парадигм. Однак її змістове наповнення та роль в активізації педагогічного потенціалу освітньої ситуації інтерпретується неоднозначно. Визнаючи учня суб'єктом навчання і виховання, декларуючи його суб'єкт-орієнтовану позицію у педагогічній взаємодії, можемо констатувати, що реально він залишається об'єктом впливу при збереженні права на суб'єктність. Саме такий контекст реалій педагогічного процесу детермінує потребу у розкритті теоретико-методологічних засад суб'єктності особистості школяра та можливостей її реалізації у практиці навчання і виховання. У зв'язку з цим, насамперед, потрібно звернутися до історико-педагогічного аналізу становлення ідей сприймання школяра як суб'єкта пізнання та діяльності, а також розуміння цінності його суб'єктної позиції у засвоєнні знань й особистісному розвитку, що активно презентована у педагогічному дискурсі ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники виявляють значний інтерес до питань формування суб'єктності особистості. Її сутнісні характеристики, механізми становлення та особливості прояву стали предметом зацікавлення представників вітчизняної та зарубіжної психологічної науки (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, В. Петровський, В. Татенко [5]), філософів (J. Trzópek [13]) та педагогів (J. Bałachowicz [10], L. Górska [11], M. Stasiak [12]). У контексті нашого дослідження особливо актуальними є думки М. Stasiak, який акцентує увагу на необхідності створення спеціального напрямку наукових пошуків у педагогіці – педагогіки суб'єктності.

Окрім сучасних підходів до розкриття питань формування суб'єктності учнівської молоді, проведено й історико-педагогічні розвідки, в яких відображено

проблеми становлення суб'єктності й ідентичності особистості в контексті історії виховання (Т. Hejńska-Bezwińska).

У вітчизняних історико-педагогічних дослідженнях суб'єктність школярів не була предметом спеціального аналізу. Однак простежується значний інтерес науковців до вивчення її окремих аспектів, а саме, цілісності особистості школяра, прояву його активності у навчанні і вихованні (С. Вдович [1], К. Ямкова [9]), особливостей організації педагогічного процесу, в якому реалізується суб'єктний потенціал особистості (В. Кириліва [2], О. Попова [4]).

У зв'язку з актуальністю досліджуваних питань вважаємо доцільним розглянути те теоретичне підґрунтя становлення ідеї суб'єктності у ретроспективі досліджень ХХ століття, яке слугує основою для вдосконалення сучасної освітньої ситуації, в якій зростає інтерес до особистості школяра. Адаже побудова нових освітніх технологій не можлива без врахування попереднього досвіду і знань.

Мета статті – розкриття актуальних проблем вивчення суб'єктності особистості школяра в історико-педагогічному контексті дослідження педагогічного процесу.

Виклад основного матеріалу. Поняття "суб'єкт", "суб'єкт пізнання", "суб'єктність" набули особливої актуальності у дослідженнях педагогів і психологів ХХ століття, коли змінилися орієнтири освіти та ставлення до учасників освітнього процесу. Починаючи з 20-х років ХХ ст., у вітчизняній філософській, психологічній та педагогічній науці як альтернатива безсуб'єктній парадигмі, де пізнання і діяльність пояснювалися без активної ролі людини, поступово обґрунтовується антропологічна парадигма, суб'єктний підхід, орієнтація на вільний, індивідуальний, творчий розвиток дитини, формування у неї активної життєвої позиції. Саме ці наукові конструкти стали основою формування уявлень про суб'єктність особистості у сучасному розумінні.

Категорія "суб'єкт" за своїм походженням є філософською (М. Бердяєв, Ф. Brentano, Г. Гегель, Е. Гуссерль, М. Каган, М. Мамардашвілі, Ж.-П. Сартр та ін.). Філософи визнавали людину вільним, активним суб'єктом, що пізнає дійсність. Вони підкреслювали творчу роль суб'єкта і активний вплив теоретичних передумов на емпіричний матеріал, бачили кінцеве завдання у пануванні людини над силами природи, у відкритті та винаході технічних засобів, у пізнанні та вдосконаленні природи.

Достатньо широке використання категорія "суб'єкт" отримала у вітчизняній психології. Йдеться про філософсько-психологічну концепцію суб'єкта життєдіяльності С. Рубінштейна; теоретико-методологічний аналіз проблеми суб'єкта К. Абульхановою-Славською, М. Басовим, А. Брушлінським, О. Осницьким, В. Татенком та ін. Вказуючи на важливість впорядкування категоріального апарату науки, психологи водночас констатують і неоднозначність поглядів на сутність, механізми прояву та зв'язок з іншими психологічними категоріями цього наукового феномену. На думку В. Татенка, суб'єктність "відображає, насамперед, характер активності людини як суб'єкта і розкривається в таких поняттях як вільний, самостійний, автономний, ініціативний, творчий, оригінальний" [5, с. 224].

У педагогічній науці "суб'єктність" не завжди була представлена як наукова категорія, але семантично вона стала визначальним елементом таких теоретичних конструктів як людиноцентризм, дитиноцентризм, особистісно-орієнтований підхід до навчання, виховання і розвитку, гуманістична та цілісно-гуманітарна педагогічні парадигми. На їх основі будувалось вивчення позиції школяра у навчанні. Чітко диференційованим є розуміння того факту, що учень є об'єктом викладання та суб'єктом учіння. У цій дихотомічності функцій педагогічного процесу виявляється складність розуміння тих аспектів взаємодії у системі "вчитель – учень", які з одного боку, відображають формально-рольовий контекст педагогічного процесу, а з іншого – вказують на потребу включення учня у процес учіння, де й виявляється його суб'єктність. Однак саме тут і виникають основні проблемні питання: що таке суб'єктність як наукова категорія педагогіки, яким є її розуміння стосовно школяра, якими критеріями описується його суб'єктність у практиці навчання і виховання. Отже, категорія "суб'єктність" повинна набути нового статусу у педагогічній науці та отримати наукове обґрунтування.

Серед нечисленних дефініцій "суб'єктності" у педагогічних виданнях простежується її розуміння як соціально-ціннісної якості особистості, що позначає "здатність людини бути стратегом діяльності, ставити цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно вибудовувати дії та оцінювати їх відповідність задуму, корегувати цілі тощо" [3, с. 329]. А в історії становлення педагогічної думки простежується тенденція до оперування атрибутивними характеристиками суб'єктності, які, на наш погляд, її презентують найяскравіше. Йдеться про *активність* і *цілісність* особистості. Тому для вивчення передісторії виникнення та теоретико-методологічних засад аналізу цього наукового феномену, звернемося до уявлень про атрибути суб'єктності, які представлені у працях педагогів середини ХІХ – початку ХХ століття.

Безцінними у цьому контексті є науково-педагогічні погляди К. Ушинського. Бачення ним потреби у розробці цілісного наукового знання про людину відображено у фундаментальній праці "Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології". Створення цього напрямку у педагогічній науці стало визначальним моментом пояснення і розуміння не тільки самого процесу виховання, але й сутнісних характеристик розвитку особистості. Докладний аналіз основних особливостей прояву людської природи автором представле-

ний кризь призму трикомпонентної будови людини – її тіла, душі і духовного, де розвиток відображає процес сходження від фізіологічного до душевного, а від душевного – до духовного. Для К. Ушинського [8] метою виховання є "сама людина, а в людині її душа", яка має вроджене прагнення до свідомої та вільної діяльності, тобто характеризується у суб'єктністю. Крім того, суб'єктною основою свідомості в теорії К. Ушинського можна розглядати переживання, що забезпечують ставлення людини до світу і самої себе, відкривають шлях розвитку її душі і розуму.

У той самий час людина як вільна і відповідальна особистість постала у працях видатного філософа і педагога П. Юркевича. В основі його поглядів лежить уявлення про цілісність людського духу та всебічне і гармонійне його розкриття через цілісну освіту духу [6, с. 295-297]. С. Миропольський вказував на важливість вироблення у дитини активної життєвої позиції та необхідності підготовки її до виконання життєвих завдань [6, с. 418]. М. Пироговим визначено провідну роль школи у формуванні "істинної людини", яка вписується у сучасне розуміння "суб'єктності" [6, с. 311]. Г. Врецьона розглядав дитину активним учасником виховного процесу [6, с. 409]. Отже, у другій половині ХІХ ст., коли система освіти була безособистісно орієнтованою (через державну політику), з'явилися прогресивні ідеї виховання Людини, яка характеризується суб'єктною позицією у засвоєнні суспільного досвіду.

Подальший розвиток питання суб'єктності отримали у педагогічній думці та практиці навчання і виховання на початку ХХ століття. Прихильники демократичних, гуманістичних засад організації шкільної справи (В. Дурдуківський, Т. Лубенець, О. Музиченко, С. Русова, Я. Чепіга та ін.) у своїх працях вказували на потребу у визнанні права дитини на саморозвиток, її здатність до активності у процесі засвоєння знань. Так, у 1903 р. Т. Лубенець публікує "Педагогічні бесіди", де відзначає, що грамотність без розвинутої свідомості є "мертвим капіталом" [7, с. 71], "Проект української школи" Я. Чепіги (1913) містить вказівку на вільний і нормальний розвиток фізичних і духовних сил дитини, її індивідуальних рис [7, с. 92], а 1916 р. позначений працею О. Музиченка "Виховуючий вплив навчання", в якій акцентується увага на активності школярів як суб'єктів навчання, що знають чого вони хочуть, вміють хотіти і досягати бажаного [7, с. 198].

Зважаючи на взаємозв'язок суспільної ситуації та педагогічної реальності, варто вказати на вплив політичних подій ХХ століття в Україні на становленні як наукової теорії, так і практики навчання, виховання й розвитку підростаючого покоління. Йдеться про активізацію ідей відродження національної школи на початку століття, новаторські ідеї 20-х рр. (розквіт педологічного підходу), авторитарний варіант "школи навчання" 30-х рр., продуктивні теорії навчання і виховання 50 – 60-х рр., реформування системи освіти наприкінці 80-х рр., розвиток особистісно-орієнтованих підходів у 90-ті рр. ХХ століття. Окреслені віхи відображають основні суспільні процеси, які визначали зміст соціального замовлення на підготовку підростаючого покоління у конкретний період розвитку держави.

Однак не можна однозначно стверджувати, що в ті чи інші періоди становлення української школи одно-

значно тлумачилися змістові та процесуальні аспекти навчання і виховання дітей. Традиційність, догматичність та прогресивність не просто змінювали одна одну, вони визрівали в умовах як державної регламентації навчально-виховного процесу та його основних орієнтирів, так і у поглядах тих, хто реально навчав і виховував школярів.

Значно змінилися погляди на учня та його місце у системі навчання і виховання у другій половині ХХ століття. Актуалізувалися питання не тільки його активності, але й творчості, самостійності. Отже, розширювалися уявлення про прояви суб'єктності.

Вітчизняний педагогічний простір цього періоду наповнений значним потенціалом прогресивних ідей та способів їх реалізації, в яких можливо виокремити прояв суб'єктності школярів. Однак він ще недостатньо досліджений, не зважаючи на те, що гіпотетично про цю властивість непрямо (через розкриття атрибутів) писали Г. Ващенко, С. Русова, В. Сухомлинський, І. Бех, О. Вишневецький, І. Зязюн та ін.

Отже, можемо констатувати потребу у побудові науково-теоретичного знання про суб'єктність особистості у педагогічному дискурсі, його місце серед педагогічних категорій. Особливо важливим стає дослідження досягнень науки зі становлення теорії суб'єктності особистості та її взаємозв'язку з цінностями й пріоритетами педагогічних концепцій ХХ століття, поглядів

науковців і практиків щодо освітніх реалій цього історичного етапу.

Висновок. Актуальність для теорії і практики педагогічної науки категорії "суб'єктність особистості" та неоднозначність її розуміння й оцінки детермінує проведення історико-теоретичного аналізу виникнення і розвитку цього конструкту, виявлення основних підходів до його розробки, а також перспектив використання суб'єкт-орієнтованого підходу у сучасному освітньому просторі. Суб'єктність відображає цілісний підхід до розгляду особистості, вказує на її діяльний характер та активно-перетворювальні функції.

Період ХХ століття пов'язується з активізацією досліджень суб'єктності особистості у філософсько-психологічному та педагогічному дискурсах. В історії науки виокремлюється певна динаміка розвитку категорії "суб'єктність особистості": від філософського розуміння – до психологічного поняття, від психологічного поняття – до педагогічного конструкта в теорії і практиці освітнього процесу.

Подальші наукові розвідки ми пов'язуємо з дослідженням особливостей розвитку ідей суб'єктності особистості як міждисциплінарної категорії та системно-інтегративним підходом до окреслення її сутнісних характеристик, критеріїв аналізу та способів інтепретації у педагогічній науці.

ЛІТЕРАТУРА

- Вдович С.М. Розвиток ідей гуманної педагогіки в Західній Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / С.М.Вдович; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 1998. – 210 с.
- Кирилів В.О. Розвивальне навчання в дослідженнях і експериментах харківських педагогів (60-90 рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В.О.Кирилів; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2014. – 20 с.
- Коджаспирова Г. Словарь по педагогике / Г. Коджаспирова, А. Коджаспиров. – М.: ИКЦ "МарТ", 2005. – 448 с.
- Попова О.В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ столітті: дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / О.В. Попова; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2001. – 530 с.
- Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: [монография] / В.А. Татенко. – К.: Видавничий центр "Провіта", 1996. – 404 с.
- Українська педагогіка в персоналіях: [у 2 кн.; / за ред. О.В. Сухомлинської]. – К.: Либідь, 2005. – Кн.1 – Х – ХІХ ст. – 622 с.
- Українська педагогіка в персоналіях: [у 2 кн. / ред. О.В. Сухомлинської]. – К.: Либідь, 2005. – Кн.2. – ХХ ст. – 550 с.
- Ушинский К.Д. Материалы к третьему тому "Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии" / К.Д. Константин. – URL: http://az.lib.ru/u/ushinskij_k_d/text_1870_chelovek_kak_predmet_vospitaniya_tom_3.shtml
- Ямкова К.С. Ідеї розвитку соціальної активності учнівської молоді у вітчизняній педагогічній спадщині першої половини ХХ століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / К.С.Ямкова; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Мелітополь, 2012. – 253 с.
- Balachowicz J. Kategoria podmiotowości jako wyznacznik przemian stylu pracy współczesnego nauczyciela [w:] I. Ada-mek, W. Żmijewska (red.), Nauczyciel w systemie edukacyjnym teraźniejszości i przyszłość. – Kraków: Wyd. Nauk. UP, 2009. – S. 12.
- Górska L. Podmiot i podmiotowość w wychowaniu. Studium w perspektywie poznawczej pedagogiki integralnej: [monografia] / L.Górska. – Szczecin, 2008. – 324 s.
- Stasiak M.K. Refleksje wokół pojęcia podmiotowości / Maki-ry K. Stasiak [W:] "Civitas Homini-bus. Rocznik filozoficzno-społeczny". – Łódź: Wyd.WSHE, 2006. – Cz. 1. – S. 5–8.
- Trzópek J. Na tropach podmiotu: Między filozoficznymi a empirycznymi ujęciami podmiotu / J. Trzópek. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. – 388 s.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- Vdovych S.M. Development of ideas of humane pedagogics in Western Ukraine (the end of the 19th – the beginning of the 20th century): dis... kand. ped. sc: 13.00.01 / S.M. Vdovych; Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education APS of Ukraine. - K., 1998. - 210 p.
- Kyrylyva V.O. Developmental teaching in research and experiments of Kharkiv pedagogues (60–90-ies of the 20th century): abst. dis. ... kand. ped.sc : 13.00.01 / V.O. Kyrylyva; Kharkiv. Nat. Ped. University n.a. G.S. Skovoroda. - H., 2014. - 20 p.
- Kodzhaspirova G. Dictionary of pedagogy / G. Kodzhaspirova, A. Kodzhaspirov. – M.: IKTs "MarT", 2005. – 448 p.
- Popova O.V. Development of innovative processes in secondary educational institutions of Ukraine in the 20th century: dss... dr. ped. sc: 13.00.01 / O.V. Popova; Kharkiv. Nat. Ped. University n.a. G.S. Skovoroda. - H., 2001. – 530 p.
- Tatenko V.A. Psychology in the subjective dimension: [monografia] / V.A. Tatenko. – K.: Pub. "Prosvita", 1996. – 404 p.
- Ukrainian pedagogy in personalities [in 2 vol.; / ed. O. Sukhomlyns'ka]. – K.: Lybid, 2005. – Vol.1 – X – XIX cc. – 622 p.
- Ukrainian pedagogy in personalities [in 2 vol.; / ed. O.V. Sukhomlyns'ka]. – K.: Lybid, 2005. – Vol.2. – XX cc. – 550 p.
- Ushinskiy K.D. Materials to the third volume "Man as a subject matter of upbringing. Experience of pedagogical anthropology" / K.D. Ushinskiy URL: http://az.lib.ru/u/ushinskij_k_d/text_1870_chelovek_kak_predmet_vospitaniya_tom_3.shtml
- Yamkova K.S. Ideas of the development of social activity of school youth in Ukrainian pedagogical heritage in the 1st half of the 20th century: dis. ... kand. ped. sc: 13.00.01 / K.S. Yamkova; Melitopol State Ped. University n.a. Bohdan Khmelnytsky. - Melitopol, 2012. - 253 p.

Halyan O. Agency of the individual student in the pedagogical discourse of the 20th century: problem definition

Abstract. The article highlights the importance of the historical and pedagogical approach towards the analysis of agency of students. It is determined that knowing peculiarities of the development of the idea of agency in retrospective studies of the 20th century is the basis for improving the present-day education in which interest in the personality of a student is growing. It is outlined that tendencies of forming ideas about agency in the pedagogical discourse of the 20th century were defined by the public policy in education, by social order to prepare the younger generation for life in a particular historical period. The author also points out the need for a detailed analysis of the views of leading scholars and practitioners on the essential characteristics and attributes of the "agency of the student" as an educational category and a theoretical and methodological basis for improving the educational process.

Keywords: *agent; agency; agency of the student's personality; activity; integrity; pedagogical discourse of the 20th century*

Галян Е.И. Субъектность личности школьника в педагогическом дискурсе XX века: постановка проблемы

Аннотация. В статье обосновывается важность историко-педагогического подхода к исследованию вопросов субъектности школьников; очерчены тенденции формирования представлений о субъектности в педагогическом дискурсе XX века; определена потребность в подробном анализе взглядов ведущих ученых и практиков на сущностные характеристики и атрибутивные особенности субъектности личности школьника как педагогической категории и теоретико-методологической основы совершенствования педагогического процесса.

Ключевые слова: *субъект; субъектность; субъектность личности школьника; активность; целостность; педагогический дискурс XX века*